

**This is an electronic reprint of the original article.
This reprint *may differ* from the original in pagination and typographic detail.**

Author(s): Kosonen, Erja

Title: Rantasalmi suomenkielisen kansanopetuksen edelläkävijänä ja kouluhistoriansa hyödyntäjänä

Year: 2017

Version:

Please cite the original version:

Kosonen, E. (2017). Rantasalmi suomenkielisen kansanopetuksen edelläkävijänä ja kouluhistoriansa hyödyntäjänä. In J. Säntti, A. Nevala, & J. Rantala (Eds.), *Koulu ja menneisyys : Suomen kasvatuksen ja koulutuksen historian seuran vuosikirja 2017* (pp. 141-158). Suomen kasvatuksen ja koulutuksen historian seura.
http://www.kasvhistseura.fi/sites/kasvhistseura.fi/files/koko%20teos_1.pdf

All material supplied via JYX is protected by copyright and other intellectual property rights, and duplication or sale of all or part of any of the repository collections is not permitted, except that material may be duplicated by you for your research use or educational purposes in electronic or print form. You must obtain permission for any other use. Electronic or print copies may not be offered, whether for sale or otherwise to anyone who is not an authorised user.

Rantasalmi suomenkielisen kansanopetuksen edelläkävijänä ja kouluhistoriansa hyödyntäjänä

Rantasalmi, itäsuomalainen kunta, on lähes 440-vuotiseen historiaansa aikana toiminut kansanopetuksen ja koulutuksen edelläkävijänä pitäjänkouluista kunnalliseen keskikouluun ja musiikkiteatteripainotteiseen lukioon. Kuvaan tässä artikkelissa Rantasalmen koulutushistorian taustaa ja eri koulujen jatkumoa pitäjänkouluista peruskouluaikaan.

Rantasalmelle Suomen ensimmäinen pitäjänkoulu vuonna 1728

Suomalaisten lukutaidosta meidän on kiittäminen kirkkolakia vuodelta 1686. Ehtoollisella käynti ja avioliittoon kuulutus, kansankielellä naimalupa, edellytti lukutaitoa ja kristinopin tuntemusta. Kansankielinen opetus oli kirkkoherran valvonnassa, ja kirkkoherrat delegoivat opetusvastuun koulumestareille vaihtelevalla menestyksellä. Rantasalmelle ensimmäinen koulumestari oli palkattu jo 1690-luvulla, mutta opetuksen käynnistäminen oli hankalaa ja kolmen koulumestarin ja vanhimman pitäjänkoulun toimintakausi jäi Isonvihan raskaiden vainovuosien myötä lyhyeksi. (Soininen 1954, 252–253; Halila 1949/I, 49.)

Ensimmäinen suomenkielinen pitäjänkoulu perustettiin Rantasalmelle vuonna 1728 piispa Gezeliuksen taivuttelun tuloksena. Koulumestaria ei heti kuitenkaan saatu, eivätkä pitäjäläiset kiirehtineet koulumestarin etsimistä taloudellisten velvoitteiden pelossa. Ensimmäistä koulumestaria etsittiin viisi vuotta, tai pikemminkin viisi vuotta isännät saivat vastustettua koulumestarin palkkaamista, kos-

ka eivät nähneet sitä tarpeelliseksi. (Soininen 1954, 481–482; Halila 1949 / I, 52.) Vuonna 1733 palkattiin tuomiokapitulin kehoituksesta koulumestariksi Anders Möörberg Myrskylästä. Pitäjäläiset olivat välinpitämättömiä ja huolettomia lastensa taidoista ja edistymisestä. Ehdoksi koulumestarin palkkaamiselle haluttiin, että vain opettavien lasten vanhemmat olisivat velvollisia maksamaan koulumestarin palkan. Osa pitäjäläisistä kieltäytyi maksamasta koulumestarin palkkasaatavia, ja pitäjänkokouksen päätöksellä Möörberg erotettiin koulumestarin tehtävästä vuonna 1736. Kaksi vuotta myöhemmin vuonna 1738 aloitti koulumestarina Kristian Pontanus, pitäjän kappalaisen sukulainen, joka hoiti tehtävää kymmenen vuotta ja siirtyi sen jälkeen Heinävedelle perustettuun kappeliseurakuntaan vuonna 1948. (Soininen 1954, 482.)

Seuraava koulumestari otettiin vasta vuonna 1755. Tästä rantasalmelaiset saivat kiittää renki Olli Huttusta. Lukutaidottomia pariskuntia ei voitu kuuluttaa ja vihkiä kirkkolain määräysten mukaan, vaan asianomaiset lähetettiin lukkarin oppiin lukutaitoa ja kristinoppia opiskelemaan. Olli Huttunen ei tullut lukkarin opettavaksi vaan jatkoi laillistamatonta yhdyselämänsä. Tästä seurasi uusi kärjämatka ja sakkujen sovittaminen pitäjän vankihuoneessa. Rovasti Helsingiuksen velvollisuutena oli kristinopin alkeiden opettaminen niskuroivalle Olli Huttuselle, mikä osoittautui hyvin hankalaksi. Rovasti harmistui asiasta ja vaati koulumestarin palkkaamista pitäjään huolehtimaan lukutaidon ja kristinopin opetuksesta. (Soininen 1954, 483.)

Koulumestarina aloitti entinen upseeri Henrik Spåra. Koulua pidettiin pitäjän kärjätuvassa käräjien väliaikoina, noin yhdeksän kuukautta vuodessa. Koulussa opeteltiin aapista ja Svebeliuksen pitkää katekismusta sisältä ja ulkoa ja virsikirjaa sisältä. Vanhemmilla oli velvollisuus huolehtia sakan uhalla lastensa lukutaidosta ennen 12 ikävuotta. Toinen vaihtoehto oli lähettää lapset kouluun koulumestarin oppiin. Kirjoitusta opetettiin eri maksusta. Koulunpitoa vastustettiin edelleen. Liekö osasyynä ollut aiemmin upseerina toimineen koulumestarin koulunpito, jossa aikansa tavan mukaan kurinpitoakaan ei vältetty. (Soininen 1954, 484.)

Lukutaitoa ei lähtökohtaisesti saavutettu koulumestarin opissa, vaan vanhempien velvollisuus oli lukutaidon opettaminen lapsilleen. Lukutaitoa kontrolloitiin kinkereillä ja kirkon ote lukutaidon ja katekismuksen osaamisesta oli vahva. Määräys koulumestareista annettiin kuninkaan toimesta vasta vuonna 1758, ja sen myötä koulumestareita alettiin palkata eri puolille Suomea (Halila 1949/ I, 59). Rantasalmella oli 1700-luvun puoliväliin mennessä kertynyt kokemusta koulumestareista, kuten edellä olen kertonut. Rantasalmella rovasit olivat aktiivisia koulumestareiden rekrytoijia – isäntien vastahakoisuudesta huolimatta.

Pedagogio, triviaalikoulu ja kadettikoulu

Pitäjänskoulun tehtävä oli kansanopetuksesta huolehtiminen. Rantasalmella oli 1700-luvulla sen lisäksi kaksi muuta koulumuotoa, jotka olivat maalaispitäjässä ainutlaatuisia. Pedagogio, alkeiskoulu, oli siirtynyt vuonna 1744 Savonlinnasta. Sen toiminta huonokuntoisessa käärijätuvassa Jumikkalan kartanon mailla osoittautui mahdottomaksi. Koulutoimintaa jatkoi vuonna 1748 triviaalikoulu, alempi oppikoulu, joka oli siirretty Lappeenrannasta Mikkelin kautta Rantasalmelle. Pitäjän sijainti vesireittien varrella mahdollisti hyvät kulkuyhteydet Pohjois-Savosta ja Pohjois-Karjalasta. (Soininen 1954, 471–472.)

Triviaalikoulussa opiskeli vuosittain keskimäärin 20 papin uraa tavoittelevaa oppilasta. Monet heistä olivat pappien poikia, mutta joukossa oli myös aliupseereiden, virkamiesten ja käsityöläisten lapsia. Pääpaino opiskelussa oli kreikan ja latinan opetuksessa ja jumaluusopissa. Lisäksi opiskeltiin historiaa, maantiedettä, retoriikkaa, matematiikka, filosofian alkeita ja ruotsin kieltä. Oppilaiden ikä vaihteli 9 vuodesta ylöspäin, ja koulua käytiin aiemmin hankitusta osaamisesta riippuen 2–10 vuotta. Vanhin oppilas, koulun aloittaessaan 24 vuotias, oli Johan Fredrik Hörning, joka kunnostautui myöhemmin Rantasalmen koulumestarina. (Soininen 1954, 476–478.)

Triviaalikoulu toimi Rantasalmella 40 vuotta, kunnes se siirrettiin Kuopioon vuonna 1788. Rantasalmelaisille triviaalikoulunpito oli lähinnä rasite, joskin pitäjän aliupseereille ja virkamiehille triviaalikoulun sijainti pitäjässä oli tärkeä. (Soininen 1954, 480.)

Vuonna 1779 perustettiin eversti Yrjö Maunu Sprengtportenin aloitteesta Haapaniemen kadettikoulu. Oppilaat olivat koulun aloittaessaan 13–15-vuotiaita, ja olivat noin 20-vuotiaina upseereina valmiita armeijaan. Oppilailta edellytettiin hyvää lukutaitoa, kirjoitus- ja laskutaitoa ja katekismuksen tuntemista. Opetussuunnitelmalle ei juuri ollut aiempia esikuvia, ja oppilaiden nuoresta iästä johtuen sotakoulusta tuli tavallaan oppikoulu, jossa yleissivistävillä aineilla, kuten kielten opiskelulla, oli keskeinen sija koulunkäyntiä. (Soininen 1954, 461–463.)

Haapaniemen kadettikoulun toiminta päättyi Suomen sotaan vuonna 1808, mutta se jatkoi Venäjän vallan alaisuudessa vielä vuoteen 1818, jolloin tulipalo tuhosi päärakennuksen. Kadettikoulu siirrettiin Haminaan vuonna 1819. Se oli ensimmäinen alan oppilaitos Ruotsi-Suomen valtakunnassa. Järjestelmällisen upseerikoulutuksen juuret Suomessa ovat nimenomaan Haapaniemen kadettikoulussa. (Soininen 1954, 470–471.)

Koulumestari Johan Fredrik Hörningin aikakausi

Elämäntyönsä itäisen Suomen koulumestarina tehnyt Johan Fredrik Hörning (1750–1824) aloitti opetustyönsä vuonna 1775 Rantasalmen suurpitäjässä jouduttuaan varojen puutteessa luopumaan triviaalikoulun opinnoista. Hän toimi ensin Henrik Spåran apulaisena, siten sijaisena vuodesta 1780 ja koulumestarina vuodesta 1790 alkaen. Tässä tehtävässä hän toimi apulaisineen yhteensä yli 40 vuoden ajan. (Leinberg 1883; Soininen 1954.)

Paikkakunnan isännät olivat tehneet vuonna 1773 aloitteen koulumestarin viran lakkauttamiseksi. Virkaa ei lakkautettu vaan päinvastoin, koulumestarina aloitti J. F. Hörning. Koulua oli pidetty yksinomaan kirkonkylässä, missä pedagogiota ja triviaalikouluakin käytiin nykyisen Jumikkalan kartanon pihapiirissä. Hörningin aloitettua Spåran sijaisena koulupito muutettiin kiertäväksi kouluksi. Tämä tapahtui rovasti Krogiuksen suostumuksella koulumestari Hörningin aloitteesta. Koulua pidettiin kirkonkylän lisäksi Joutsenlahdella ja Hevonlahdella. Vuonna 1782 koulunpito ulotettiin Heinävedelle, joka oli

osa Rantasalmen pitäjää. Itäsuuntaan koulunpito laajeni Parkumäelle. (Leinberg 1883, 9–10; Soininen 1954, 486–487.)

Vuodessa oli kolme lukukautta, talvi-, kevät- ja syyslukukausi, joista talvilukukautena oli opetusta aluksi Heinävedellä. Koulunpidon laajetessa koulua pidettiin kahdessa tai kolmessa paikassa yhtä aikaa. Tämän mahdollisti Hörningin apuna toimineet apulaiset, kuten veli, tytär Maria Kristiina, vävy ja muut koulumestarin kouluttamat ja valvommat apulaiset. Kirkonkylässä koulua pidettiin käräjätuvassa, käräjien aikana Hörningin kotona Osinkonmäellä. (Soininen 1954, 487.)

Kirkkoherrana vuonna 1799 aloittanut Johan Henrik Cygnaeus ja koulumestari Hörning sopivat koulunpidon käytännöistä. 1800-luvun vaihteessa aloittanut kiertokoulumuotoinen koulunpito säilyi Rantasalmella aina varsinaisen kansakoulun perustamiseen saakka. (Soininen 1954.) Rovasti Cygnaeuksen isä oli Porvoon piispa Fredrik Cygnaeus ja veljenpoika oli Suomen kansakoululaitoksen rakentaja ja ”isä” Uno Cygnaeus (1810–1885). Rantasalmella vaikuttivat yhtä aikaa siis Cygnaeuksen pappis- ja kulttuurisuvun edustaja ja aikansa merkittävin koulumestari Hörning.

Koulupäivät Hörningin koulussa

K. G. Leinberg (1883) ja Arvo M. Soininen (1954) kuvaavat Suomen eturivin koulumestarin työtä. Koulupäivä alkoi aamulla klo 8 yhteisellä virrenveisuulla, raamatunluvulla ja rukouksella. Sitä ennen oli tarkistettu, että oppilaat olivat siistejä ja puhtaita. Sitten koulunkäyntiin:

I luokka opetteli aakkosia aapiskirjan avulla,
 II luokalla tavattiin Vähää Katekismusta,
 III luokka tavasi tai luki suoraan virsikirjaa,
 IV luokka opetteli ulkoa Svebiliuksen katekismusta.

Puolelta päivin oli kahden tunnin ruokatunti.

Iltapäivällä jatkettiin kahden tai kolmen tunnin ajan läksyjen harjoittelua, mutta myös kirjoituksen ja yleisten aineiden opiskelua, kuten rovasti Cygnaeus oli toivonut. (Leinberg 1883, 10–12; Soininen 1954, 488–489.)

Hörning käytti lukemaan opettamisessa äänneopetusta, kirjainten opettamisen ja suoraan lukemisen välimuotoa, mikä on nykyisinkin tuttu menetelmä. Muutenkin koulunpito oli aikaansa edellä. Naisten tuli saada Hörningin mielestä sama opetus kuin miestenkin. Hörningin koulussa tämä tarkoitti käytössä olevien dokumenttien perusteella ainakin oman perheen naisten kouluttamista opettajan apulaisiksi. Läksyjen osaamattomuudesta ei annettu enää ruumiillista rangaistusta. Tosin koulumestarille vastaansanomisesta seurasi kyllä edelleen äärimmäisenä kurinpitotoimena vitsaa, mutta vain silloin, kun vanhemmat olivat läsnä. (Ks. Leinberg 1883, 8; Soininen 1954, 494.)

Koulunpidossa apulaiset olivat tarpeen, sillä Johan Fredrik Hörning perheineen ja apulaisopettajineen huolehtivat vuosina 1775–1839 Rantasalmen ja lähipitäjien (Juva, Sulkava, Kerimäki, Pieksämäki) pitäjänkouluissa yhteensä noin 12000 lapsen opetuksesta. J. F. Hörning oli merkittävin koulumestari paitsi Savossa, myös koko Suomen alueella ja loi toiminnallaan perustaa kansanopetukselle, totesi Leinberg (1883, 19) analysoituaan tuon ajan kansanopetuksen järjestämistä.

Lukutaidon opetus oli periaatteessa vanhempien vastuulla. Pitäjänkoulujen sijaan monissa pitäjissä lukutaidon tarkistus tapahtui vuosittaisilla kinkereillä. Tämä velvoite tuli papistolle jo vuonna 1726, ja se vahvisti kirkon asemaa kansanopetuksen järjestäjänä. Kristinopin taidon varmistamiseksi oli pyhäkouluja, Rantasalmella ensimmäinen vuonna 1849. Kirkkoherraksi pitäjään tuli ”pyhäkoulun isä” Johan Fredrik Bergh vuonna 1857. Hän oli perustanut ensimmäisen pyhäkoulun Nurmijärvelle vuonna 1830. Rantasalmella hän ei siis pyhäkoulutoimintaa aloittanut, mutta kehitti pyhäkouluja lasten hartaustilaisuuksiksi. Pyhäkoulut olivat tärkeä täydennys pitäjänkoulun työlle kristinopin opettamisessa ennen rippikoulua. (Ks. Soininen 1954, 496.)

Rantasalmen salaisuus

1700-luvun jälkipuoliskolla Ruotsi-Suomessa oli kolme tärkeää säätyläiskeskittymää: Turku pääkaupunkina, Helsinki Viaporin linnoituksen myötä (Suomenlinna) ja Savon kartanoalue. Rantasalmelle ja lähipitäjiin oli muodostunut hiljalleen merkittävä kartanokeskittymä

hyvien vesireittien varrelle, hedelmällisen maan houkuttelemana. Suurimpiin Savon säätyläispitäjiin kuuluivat Joroinen ja Rantasalmi, jossa säätyläisten määrä suhteessa asukaslukuun oli Savon pitäjistä suurin. (Mäkeläinen 1972.)

Rantasalmesta oli tullut tärkeä rekrytointipaikka Venäjän rajan tuntumassa. Olavinlinnan läheisyydelläkin oli oma merkityksensä. Rantasalmelle asettui asumaan ja maata viljelemään upseereita ja aliupseereita. Savon säätyläispiiriin kuului aatelisten ohella enemmän virkamiehiä ja papistoa verrattuna Turun ja Viaporin säätyläispiireihin. Itä-Suomen sotilasasutus, Savon upseerit ja heidän perheensä, oli muodostunut jokseenkin erillisenä ja kehittynyt omien erikoisedellytystensä varassa. (Mäkeläinen 1972, 55.)

Savon säätyläispiirit elivät lähellä talonpoikaista maalaiselämää. Upseerit saattoivat olla myös maanviljelijöitä ja arvostivat näin maanviljelystä. Säätyläiselämän tavat, juhlat ja sosiaaliset kontaktit naapureihin ja alueen muihin säätyläisiin ja muuhun sivistyneistöön, kuten opettajiin, toivat vaihtelua työntekoon. Savoon komennetut ruotsalaiset ja suomalaiset upseerit vaikuttivat tapakulttuuriin sodan ja rauhan aikana. (Vrt. Mäkeläinen 1972, 56.)

Haapaniemen kadettikoulun ja säätyläispiirien kasvatukselliset periaatteet vaikuttivat ympäristön elämään ja tapakulttuuriin. Triviaalikoulu ja Haapaniemen kadettikoulu antoivat suoraan ja välillisesti malleja, joita myös hallintovirkamiehet ja käsityöläisetkin saattoivat hyödyntää muun muassa poikiensa kasvatuksessa. Tällaisessa kulttuuri-ilmastossa oli paikkansa myös pitäjänkoululle ja Hörningin organisoimalle kiertokouluopetukselle, johon myös tytöt ja naiset saattoivat osallistua. Koulutukselle myönteinen ilmapiiri säilyi pitäjässä, vaikkakin isäntien niskuroinnista koulutuskuluja vastaan on mainintoja Rantasalmen historiassa (Soininen 1954) useampaankin kertaan.

Ensimmäiset suunnitelmat kansakoulun perustamisesta Rantasalmen pitäjään

Keisarillinen asetus, ”Armollinen julistus” kansakoululaitoksen perustamisesta annettiin Uno Cygnaeuksen ehdotuksen pohjalta 19.4.1858

(Hans Kejserliga Mäjestäts Nådiga Kungörelse, angående grunderna för ordnandet af folkunderwisningen ia Storfurstendömet Finland 1858; Nurmi 1966). Sahapatruuna Petteri Sopanen esitti tämän pohjalta välittömästi seuraavana vuonna 1859 ”Kansan koulun asettamista Rantasalmin pitäjään”, mikä toteutuessaan olisi tarkoittanut neliopettajaisen koulun perustamista Osikonmäen pappilaan (Soininen 1954, 654). Lähtökohtana kouluopetukselle oli vanhempien velvollisuus lukutaidon perusteiden opettamiseen, mikä toteutui ilmeisen vaihtelevasti.

Kaksi opettajista olisi ollut pappeja: toisella opetusvastuu kappalaisen toimien ohella vain ”rippikoulullen tarvittavan ymmärryksen valaistuksessa”, toisella taas papintehtävänä vain ”Pappi Pyhänä kirkossa ja muuten opettamassa kirjoittamaan, luvunlaskuun, karttootuntemaan, Henkelleistä ja taevallista mitä paraks näkyis”. Kolmas opettajista olisi ”Naisopettaja, joka opettais niitä lapsia, joita pitää pitäjän opettoo”. Naisopettajan tehtävä olisi ollut myös neuvoa tyttölapsia ”kaikkeen parempaan käsi teollisuuten”. Neljäs opettaja olisi ollut Lukkari, joka opettaisi ”armottomia lukemaan ja kaikkia koulussa käypiä laulamaan”. (Soininen 1954, 654–655.)

Koulunpidon rahoitukseenkin Sopasella oli ehdotus: kappalaisten, lukkarin, pitkää perinnettä edelleen jatkavan koulumestarin ja pitäjän makasiinin hoitajan palkat voitaisiin hyödyntää paremmin myös koulunpitoon. Esitys sai kohtuullista kannatusta talonpojilta ja säätyläisiltä, joskin talonpoikien kouluttamista herroiksi pidettiin turhana ja tarpeettomana. Sopasen ehdotus kaatui työsuhteen ehtoihin, sillä laki ei sallinut papiston palkkaetuihin kajoamista esitetyllä tavalla. (Ks. Soininen 1954, 655.)

Vuosina 1859–1863 väliaikaisen ”seisovan koulun” pito annettiin koulumestareiden Cajander ja Malkki tehtäväksi. Pian huomattiin, että koulumestareiden taidot eivät riitä antamaan opetusta ”niille nuorukaisille, joille halataan avarampaa opetusta kuin vaan selvän sisältä luvun ja katekismuksen ymmärtämisen taitoa”. (Soininen 1954, 655.) Ajatus koulutoimen järjestämisestä oli kuitenkin herätetty keisarillisen asetuksen pohjalta.

Asetus kansakoulutoiminnan järjestämisestä Suomessa annettiin vuonna 1866 (A 12/1866). Sen sisällöstä vastasi Uno Cygnaeus.

Vain kolme vuotta myöhemmin, vuonna 1869 Rantasalmen kuntakokous päätti perustaa pitäjään ensimmäisen kansakoulun. Päätöksen takana olivat tilanomistajat, jotka samalla suostuivat antamaan tarvittavan määrän varoja koulunpitoon. Pitäjässä arvostettiin kansanopetuksen järjestämistä omin voimin. Varsinaiseen kansakoulun aloittamiseen ei yksi kuntakokous kuitenkaan vielä riittänyt. (Soininen 1954, 656.)

Edellä kuvattu Petteri Sopasen ehdotus myötäilee kansakouluopetuksen järjestämistä kirkon ohjaksissa, mitä 1800-luvulla vahvasti vielä esitettiin. Kansakouluasetus (1866) korosti koulupidon järjestämistä valtion toimesta, ja uusi kirkkolaki (1869) vahvisti kirkon ja valtion eroa. Tämä ei suinkaan estänyt kirkon arvojen toteutumista myös kansakouluissa. Koti, uskonto, isänmaa olivat koulun ja kasvatuksen vankkumattomat perusarvot myös Cygnaeuksen kansanopetuksen ohjeistuksissa ja käytänteissä (Halila 1949, II, 16). Kansakouluille kiteytyi arvonnormisto, joka koostui uskonnollisuudesta, isänmaallisuudesta, rehellisyydestä, työteliäisyydestä, epäitsekkyydestä ja siisteydestä. Kristillis-siveellisiä arvoja hallitsi epäitsekkyyks eli altruismi (Nikander 1989, 85).

Koulunpitoon vuonna 1872

Vuonna 1863 perustettiin Jyväskylään ensimmäinen suomenkielinen opettajaseminaari (Halila 1963). Nyt oli mahdollisuus saada koulutettuja kansakoulunopettajia Rantasalmelle. Maaliskuun 30. päivä vuonna 1872 päätettiin kuntakokouksessa koulutoimen aloittamisesta pitäjässä ja puoli vuotta myöhemmin, 18.9.1872, aloitti poikien koulussa Sallilassa 25 poikaa, opettajana Olof Berg eli ”Vuorinen”. Tyttöjen koulussa Rouhialan yläkerrassa aloitti 24 tyttöä Olga Andersinin opetuksessa. (Soininen 1954, 658.) Suomen maaseudulla toimi tuona lukuvuonna yhteensä 157 kansakoulua (Halila 1949 II, 60).

Kumpikaan ensimmäisistä koulutaloista ei ollut Rantasalmen kirkonkylässä. Sallilaan on matkaa muutama kilometri, mutta Rouhialaan Asikkalan kylässä on matkaa useita kilometrejä. Vuonna 1875 valmistui lähelle kirkonkylää oma koulutalo pappilan vanhan päära-

kennuksen hirsistä. Koulua kävivät sekä tytöt että pojat, vuoteen 1903 asti omissa osastoissaan (Soininen 1954, 660). Talo oli kansakouluna vuosikymmeniä, ja sen jälkeen siinä toimi pitkään kirjasto. Talo on edelleen kylätien varrella muistuttamassa Rantasalmen kansakoululaitoksen pitkää historiasta ja odottamassa historiallisen rakennuksen kunnostusta.

Perustamisensa jälkeen Rantasalon koulu oli 15 vuotta pitäjän ainoa kansakoulu. Se toimi kaksiopeettajaisena vuoteen 1910 saakka ja sen jälkeen vuoteen 1928 vaihtelevasti kaksi- tai kolmeopeettajaisena. Pisimpään, 45 vuotta, opetti Ada Mengalin vuosina 1879–1924. Vuonna 1887 aloitti Asikkalassa Waivaistalon koulu orpolapsille ja myös muille alueen kouluikäisille ja vuonna 1890 perustettiin Oravin kansakoulu tehtaan työmiesten lapsille. (Soininen 1954, 661.)

Edellä mainitut kolme kansakoulua perustettiin ennen vuoden 1898 koulupiirijakoa (A 20/1898). Sen myötä koulupiiri ja kansakoulu piti perustaa vähintään 30 oppilasta varten, eivätkä koulumatkat saisi olla harvaan asuttuja seutuja lukuun ottamatta yli 5 km. Oli olemassa siis kouluvelvollisuus mutta ei vielä oppivelvollisuutta. (Halila 1949 III, 31–32.)

Oppivelvollisuuslain (1921) jälkeen oli Rantasalmella vuoden 1924 piirijaon perusteella 15 koulupiiriä eri puolilla laajaa pitäjää. Parkumäen ja Hiltula–Hiismäen koulupiireissä kyläläiset perustivat koulut omatoimisesti vuonna 1898. Koulurakennuksia varten he keräsivät tarvittavat varat alueen asukkailta. 1900-luvun alussa Teemasaari, Tuusmäki ja Kolkontaipale olivat ensimmäiset koulupiirit, joissa koulun perustamisesta vastasi kunta. (Soininen 1954, 663, 668.) Kylille koulut olivat tärkeitä ja koulutalojen rakentamisessa kyläläiset olivat hyvin aktiivisia. Viimeinen kyläkoulu perustettiin Peltueelle vuonna 1956 ja se lakkautettiin vuonna 1983 (ks. Hausen 2013). Tuusmäen koulua lukuun ottamatta kyläkoulut on lakkautettu ja opetus siirretty Rantasalon kouluun kirkonkylään. Viimeisimpänä lakkautettiin Parkumäen koulu vuonna 2015 (Parkumäen koulu 2015).

Rantasalmella toimittiin aikoinaan aktiivisesti ja kansanopetuksen järjestämisessä. Huomionarvoista on, että yhdeksän koulua perustettiin ennen vuoden 1921 oppivelvollisuuslakia. Pinta-alaltaan

isossa pitäjässä, jossa vesistö erottaa kyliä ja kulkuyhteydet ovat olleet hankalia, oli isännillä ja emännillä vahva tahto oman koulun ja sivistyksen takaamiseen jälkipolvilleen. Valitettavasti lasten lukumäärä ja asukasluku kunnassa on pienentynyt ja johtanut vähitellen kyläkoulujen lakkautuksiin aktiivisten kyläyhdistysten ja vanhempien aktiivisuudesta huolimatta.

Kansakoulusta kunnalliseen keskikouluun

Alakoulun neljä luokkaa käytiin kyläkoulussa tai kirkonkylän kansakoulussa. Sen jälkeen joko jatkettiin kansakoulun jatkoloukilla, yläluokilla, tai pyrittiin oppikouluun. Oppikoulut ja lukiot, yhteiskoulu ja lyseo löytyivät lähikaupungeista. Lukukausimaksut ja asuminen vieraalla paikkakunnalla rajoittivat monien rantasalmelaislasten ja -nuorten koulunkäyntimahdollisuuksia.

Sotavuosien jälkeen lasten määrä pitäjässä kasvoi ja kouluissa oli runsaasti oppilaita. Valtakunnallisestikin koulutusmahdollisuuksien laajentaminen nähtiin tärkeäksi (mm. Salmela 1966). Rantasalmella oli aloittanut toimintansa yhteiskoulu 1.9.1945. Rantasalmen yhteiskoulun johtokunnan pöytäkirjassa 8.5.1945 todetaan otsikolla ”Johdanto”:

Rantasalmelle, vanhaan kulttuuripitäjään, on joskus aikaisemminkin suunniteltu perustettavaksi Yhteiskoulu. Aie oli jostain syystä rauennut, kun sitä ei oltu laajemmin perusteltu. Keväällä 1945 heräsi mielenkiinto tähän asiaan monestakin syystä. Sodan johdosta asuntojen saanti kaupungeissa ja liikekeskuksissa on suuresti vaikeutunut, samoin ruokatilanne. Rahan arvon alenemin on myöskin yksi tekijä. Ja – onhan toista kouluttaa lastaan kotoa käsin kuin vieraassa paikassa.

Lehti-ilmoituksen perusteella oli asiaa käsittelemään kokoontunut edustava joukko, ja vilkkaan keskustelun päätteeksi perustettiin yksimielisesti toimikunta asiaa valmistelemaan (Rantasalmen yhteiskoulun johtokunnan pöytäkirja 1945–1952. Johdanto.)

Koulu toimi kolme vuotta kannatusyhdistyksen varassa eräänlaisena kotikouluna. Opettajia oli ensimmäisenä vuonna yksi, toisena

vuonna kaksi, kielten ja matematiikan opettajat, muistelee Veli Matti Huittinen (2009) yhteiskouluaikinsa alkuvuosia oppilaan näkökulmasta. Koulua käytiin neljässä paikassa, Työväentalossa, Manttaalikunnan talossa, Jumikkalan kartanon tuvassa ja Aholan talossa. (Huittinen 2009, 272.)

Eduskunta oli hyväksynyt 10.1.1946 Lex Malkamäen, lain kansakouluun kuuluvan keskikoulun ja ammatillisen jatkokoulun perustamisesta kokeilutarkoituksessa (Salmela 1966, 93). Yhteiskoulun kannatusyhdistyksen puheenjohtaja, kunnankirjuri Aarne O. Aalto oli käynyt kouluhallituksessa neuvotteluja osastopäällikkö Alfred Salmelan kanssa. Yhteiskoulun johtokunta oli asettunut yksimielisesti kannattamaan keskikoulun anomista Rantasalmelle. Samaan aikaan kouluhallituksesta oli kehoitettu anomaan yhteiskoulua valtionavun alaiseksi (Rantasalmen Yhteiskoulun johtokunta 24.3.1947).

Vuonna 1946 lupaa keskikoulun perustamiselle oli anonut 51 kuntaa, ja luvan saivat Luumäki, Utajärvi ja Jyväskylä (Nurmi 1974, 34). Jyväskylä ei edustanut syrjäseutuja eikä pitkien koulumatkojen pitäjää, mutta professori Matti Koskenniemi tiesi kaupungin valmiudet kokeilukeskikoululle ja toimi suosittelijana (Peltonen 1989).

Toisella hakukierroksella, 20.5.1948, Rantasalmi sai luvan perustaa kunnallisen keskikoulun, joka perustui kansakoulun neljän alimman luokan oppimäärään ja oli 5-luokkainen keskikoulu, kuten koululautakunnan pöytäkirjassa (15.6.1948) todetaan.

Samalla keskikoululuvan saivat Kuhmo, Sodankylä ja Suomussalmi ja Sipoo, joka sai luvan ruotsinkieliseen keskikouluun. (Nurmi 1974, 34.) Yhteiskoulun johtokunnan pöytäkirjojen mukaan kunnankirjuri Aallon rooli oli merkittävä keskikoulun saamiseksi Rantasalmelle. Rantasalmen yhteiskoulu sulautui vähitellen kunnalliseen kokeilukeskikouluun, mikä oli kunnallisen keskikoulun perustamisen ehtonakin. Kunnallinen keskikoulu alkoi yksiluokkaisena laajentuen vähitellen viisiluokkaiseksi. Kunta otti yhteiskoulun toiminnan vastuulleen ja anoi sille tilapäistä toimilupaa. Näin koulun toiminta oli oikeutettu valtionapuun. (Rantasalmen yhteiskoulun johtokunnan pöytäkirja 26.6.1948.)

Rantasalmen yhteiskoulun ja kunnallisen keskikoulun ensimmäiset toimintavuodet muistuttavat väistämättä pedagogion ja triviaali-

koulun alkuvaiheita. Toimittiin tilapäisissä rakennuksissa, ja yhteistä oli myös Jumikkalan pihapiiri yhtenä koulutalona.

Opettajavirkoja avattiin ensin kaksi, toinen matemaattisiin aineisiin, toinen kieliin (Koululautakunnan pöytäkirja 15.6.1948). Muodollisesti kelpoisten opettajien saaminen tehtäviin, joissa tuntimäärä oli vielä pieni, oli ollut vaikeaa yhteiskoulun aikaan ja oli sitä vielä kunnallisen keskikoulun ensimmäisinä vuosinakin, kuten johtokunnan ja koululautakunnan pöytäkirjoista voi päätellä. [Ks. Vanttinen 2009.]

Kunnallisen keskikoulun aloitti syksyllä 1948 yhteensä 40 oppilasta. Koulua käytiin yksisarjaisena ensin Rantasalon kansakoululla, kunnes koulua päästiin käymään Jumikkalan talon luokkahuoneeksi kunnostetussa tuvassa (Kertomus Rantasalmen kunnan kansakoululautakunnan toiminnasta 1948.) Keskuskoulun rakennustyöt alkoivat kesällä 1950 ja rakennus valmistui vuonna 1951 (Kertomukset Rantasalmen kunnan kansakoululautakunnan toiminnasta 1950 ja 1951).

Huomattava ero yhteiskoulussa ja keskikoulussa opiskelun välillä oli, että koulukirjat ja kouluruokailu olivat oppilaille maksuttomia. Kunnallisen keskikoulun ensimmäiset oppilaat ovat muistelleet tästä artikkeliaiheesta kertoessani myös, että viikonlopuksi sai linja-autoli-punkin kotona käyntiä varten. Viikot asuttiin ”kortteerissa” kirkonkylällä. Maksuton keskikoulu oli monelle perheelle ainoa mahdollisuus lasten kouluttamiseen, ja tätä mahdollisuutta Rantasalmella käytettiin. Maksuttomuuden lisäksi luokalle jäämiset ovat asia, mikä nousee vanhojen keskikoululaisten muisteluissa. Luokkia saatettiin käydä kahteen kertaan, jopa useampiakin. Siinä ei nähty mitään erikoista eikä varsinkaan negatiivista. Jälkeenpäin ajatellen keskikoulun luokan ”tuplaaminen” on antanut lisävuoden kasvaa ja kehittyä, jolloin keskikoulun jälkeen on ollut hitusen aikuisempi seuraavaan opiskeluvaiheeseen tai suoraan työelämään.

Peruskoulun hengessä kansakoululainsäädännön alla

Vuonna 1945 lakiesitystä kunnallisista keskikouluista perusteltiin muun muassa sillä, että kaikilla lapsilla tulisi olla mahdollisuus opin

saantiin varallisuudesta, syntyperästä ja vanhempien yhteiskunnallisesta asemasta riippumatta. Laki kansakouluun kuuluvan keskikoulun perustamisesta kokeilutarkoituksessa on marraskuulta 1945 (Somerkivi 1983, 11; L 29/1945.)

Se, mitä kunnallisia kokeilukeskikouluja perustettaessa kokeiltiin, on jäänyt epäselväksi. Keskikoulujen toiminnasta saatiin tärkeää tietoa siitä, miten esimerkiksi yhteisiä koulurakennuksia ja erikoisluokkia voidaan hyödyntää kansa- ja keskikouluissa. Opetussuunnitelmat noudattivat valtion keskikoulujen ja oppikoulujen oppiennätyksiä (Kanerva 1966, 106). Kunnallisten keskikoulujen vakinaistaminen oli esillä kansakoululakiesityksessä vuonna 1954, mutta laki tuli voimaan vasta 1.8.1958. Kunnallisia keskikouluja oli vuonna 1970 yhteensä 180 ja koulujen lukumäärä oli 20 vuodessa kymmenkertaistunut (Isosaari 1973, 89).

Rantasalmen yhteiskoulusta päästötodistuksen sai vuosina 1950–52 yhteensä 58 oppilasta [Vänttinen 2007]. Rantasalmen kunnallisessa keskikoulussa oppilaita riitti alkuvuosien yhdestä vuosiluokasta myöhempien vuosien kahteen ja jopa kolmeen rinnakkaisluokkaan asti. Rinnalla toimi kansakoulun jatkoloukkina toimiva kansalaiskoulu, jonka osalta lainsäädäntö valmistui vuonna 1957 (Kallanpää 1962). Kunnallisen keskikoulun toiminta oli lähellä peruskoulun periaatetta. Keskikoulussa opiskeli suurin osa ikäluokista. Maksuttomat koulukirjat, kouluruokailu ja pitkämatkalaisille myös koulumatkat koulun järjestäjän toimesta mahdollistivat koulunkäynnin kaikille riippumatta perheen lapsien lukumäärästä ja taloudellisesta tilanteesta. Siirtyminen peruskouluun vuonna 1975 ei tuonut rantasalmelaisten koululaisten elämään kovinkaan suuria muutoksia (ks. Väätäjä 2012). Edustan itse keskikoulun keväällä 1973 päättäneenä lähes viimeisiä Rantasalmen keskikouluvuosikertoja.

Rantasalmen lukio

Kunnallinen keskikoulu antoi lukiokelpoisuuden, joten oli aivan luonnollista, että omasta keskikoulusta seurasi tarve oman lukion perustamiselle. Liikkeelle lähdettiin kannatusyhdistyksen perustamisella

vuonna 1961. Kannatusyhdistys toimi ripeästi saadakseen tarvittavan määrän eli runsaasti jäseniä ja kootakseen 1,5 milj. markan peruspääoman. Nämä ja kunnan vankka tuki tarvittiin aloittamisluvan saamiseksi. (Väätäjä 2012, 12.)

Kouluhallituksessa anomuksen jättämisessä oikealle osastolle ja oikeille henkilöille oli omat värikkäätkin vaiheensa. Lukiohankkeella oli myös vastustajansa. He epäilivät, että kunta joutuu vastaamaan lukion kustannuksista tilanteessa, jossa perusopetuksen tarpeisiinkin raha oli tiukassa. Seurauksena oli varovaisen myönteinen lausunto lukion tarpeellisuudesta. Helsingissä asiaa hoitaneelta asessori Olli Heilimolta tuli viime hetkellä kirje, jossa pyydettiin uutta lausuntoa, koska jätetty anomus olisi johtanut anomuksen hylkäämiseen. Kun oli käynyt ilmi, että valtionapu kattaisi lukion kustannuksista 70 % ja lopun voisi kattaa lukukausimaksuilla, altuusto antoi uuden ja kuntaa sitovamman lausunno. Kunta ei siis joutuisi maksajaksi, kuten ensin oli pelätty. (Väätäjä 2012, 12.)

Tämäkään ei vielä riittänyt lukioluvan saamiselle. Anomus oli jätetty Kouluhallituksen oppikouluosastolle. Kouluneuvokset ohjeistivat asian viemistä kansanopetusosaston ja tietyn kouluneuvoksen puoleen. Kansanopetusosasto oli antanut perustamislupia kuntiin, jossa oli kunnallinen keskikoulu. Tämä kiertotie, perusteena kunnallinen keskikoulu, otettiin käyttöön ja kouluhallitus lähetti puoltavan lausunnon valtioneuvostolle. Lupa lukion perustamiselle saatiin 17.5.1962. (Väätäjä 2012, 12.) Koulupitäjän historia kantoi jälleen eteenpäin.

Koulutilana toimi Työväentalo. Pienessä ja kodikkaassa rakennuksessa toimi vuodesta 1971 kaksisarjaiseksi laajentunut lukio aina vuoteen 1975 saakka, jolloin valmistui koulukeskuksen välittömään läheisyyteen oma lukiokiinteistö. Kunta oli siirtynyt lukio ylläpitäjäksi 1.7.1970 ja kannatusyhdistys oli lakkautettu juuri sitä ennen, toukokuussa 1970. Peruskouluun siirtymisen myötä 1975 lukio liitettiin Rantasalmen kunnan koululaitokseen. (Väätäjä 2012, 13.)

Lukion tärkeä elinvoiman turvaaja on ollut yhteistyö kansalaisopiston kanssa. Tästä osoituksena on musiikkikurssien tarjonta ensin kansalaisopiston kursseina ja myöhemmin lukion kursseina. (Väätäjä

2012, 16.) Näin kasvoi mittava musiikkiteatteriin liittyvä kurssitarjonta ja musiikkiteatterilinja, mikä nykyisin on selkeästi Rantasalmen lukion vahvuus. Musiikkiteatterilinjan rinnalla on tällä hetkellä mahdollisuus studiotekniikan ja matkailualan opintoihin (Rantasalmen lukio 2017). Musiikkiteatterin lisäksi moni lukiolainen on mukana puhallinorkesterissa, joka on noussut viime vuosina valtakunnallisesti merkittävien puhallinorkesterien joukkoon. Kansalaisopistoyhteistyön myötä puhallinorkesteritoiminta on luonteva osa lukiossa opiskelua (Rantasalmen Puhallinorkesteri 2017).

Lopuksi

Koululla on aina ollut merkityksensä kasvuympäristönä ja -ympäristössä. Rantasalmella ollaan suomenkielisen kansansivistyksen keskeisillä syntysijoilla. Rantasalmen lukio on toiminut yli 50 vuotta. Kuntapäätäjillä ja vanhemmilla on vahva halu olla tukemassa lukio-koulutusta ja sen säilymistä kotipaikkakunnalla.

Rantasalmen ansiot puhallinmusiikin ja musiikkiteatterin saralla yli 30 vuoden ajalta ovat vertaansa vailla. Musiikillisten ansioiden lisäksi toiminnalla on myös laajempaa merkitystä nuorille soittajille. Vahva sitoutuminen ja tiivis yhdessäolo luovat monelle orkesteriharastuksesta elämäntavan ja antavat merkitystä elämään, kuten Anna-Maija Lappalainen (2011) pro gradu -tutkielmassaan puhallinorkesterin vaiheista toteaa.

Lähteet:

- A 19.4.1858. Hans Kejslerliga Mäjestäts Nådiga Kungörelse, angående grunderna för ordnandet af folkunderwisningen ia Storfurstendömet Finland.
- A 12/1866. Keisarillisen Majesteetin Armollinen Julistus Suomen kansakoulutoimen lopullisesta järjestämisestä.
- Halila, Aimo 1949/I. Suomen kansakoululaitoksen historia. 1, kansanopetus ennen kansakoulua ja kansakoululaitoksen synty. Porvoo: WSOY.
- Halila, Aimo 1949/II. Suomen kansakoululaitoksen historia. 2, kansakoulusetuksesta piirijakoon. Porvoo: WSOY.
- Halila, Aimo 1949/III. Suomen kansakoululaitoksen historia. 3, piirijakoasetuksesta oppivelvollisuuteen. Porvoo: WSOY.

- Halila, Aimo 1963. Jyväskylän seminaarin historia. Porvoo: WSOY.
- Hausen, Henrik 2013. Tuusmäen kyläsuunnitelma. Rantasalmen Tuusmäen maisemakylällä on pitkä historia ja tulevaisuuden mahdollisuuksia. Tuusmäen kyläyhdistys ry. Osoitteessa: <http://www.jasky.net/Tuusmaki-Netti.pdf> Luettu 15.8.2017.
- Huittinen, Veli Matti 2009. Ei oppi ojaan kuava, jos katuhiip, paremmin ylös piäsöö. Teoksessa Hartikainen, Seppo & Bagge, Oiva (toim.). Samassa venneessä : Helsingin Rantasalmi-seuran arkiston aarteita : Tapahtumia seuran taipaleen varrelta sekä elämää rakkaalla Rantasalmella aikojen saatossa. Helsinki: Helsingin Rantasalmi-seura, 270–274.
- Iisalo, Taimo 1975. Keskikoulun toteuttamisvaihe Suomessa. Helsingin yliopiston kasvatustieteen tutkimuksia nro 41.
- Isosaari, Jussi 1973. Suomen koululaitoksen rakenne ja kehitys. 2. painos. Helsinki: Otava.
- Kallanpää, Aarre 1962. Kansalaiskoulu. Porvoo: WSOY.
- Kertomus Rantasalmen kunnan kansakoululautakunnan toiminnasta 1948. Rantasalmen kunta. Kunnanarkisto.
- Kertomus Rantasalmen kunnan kansakoululautakunnan toiminnasta 1950. Rantasalmen kunta. Kunnanarkisto.
- Kertomus Rantasalmen kunnan kansakoululautakunnan toiminnasta 1951. Rantasalmen kunta. Kunnanarkisto.
- L 29/1945. Lakiesitys kunnallisista keskikouluista.
- Lappalainen, Anna-Maija. 2011. ”Olen ylpeä puhallinorkesteritaustastani”. Rantasalmen puhallinorkesteri 1979–2009. Jyväskylän yliopisto. Musiikkikasvatus. Pro gradu.
- Leinberg, K. G. 1883. Johan Fredrik Hörning. Finlands förnämste sockneskolmästare. Helsingfors : Finska Litteratur-sällskap.
- Mäkeläinen, Eva-Christina 1972. Säätyläisten seuraelämä ja tapakulttuuri 1700-luvun jälkipuoliskolla Turussa, Viaporissa ja Savon kartanoalueella. Suomen historiallinen seura. Historiallisia tutkimuksia 86.
- Nikander, Esko 1989. Kansakoulun tavoitteet Uno Cygnaeuksen, J. V. Snellmanin ja Mikael Soinisen tulkitsemina. Teoksessa Koulu Ja Menneisyys: Suomen Kouluhistoriallisen Seuran Vuosikirja XXVII, 68–90.
- Nurmi, Veli 1966. Maamme ensimmäisen kansakouluasetuksen synty. Teoksessa Valtasaari, Antero, Henttonen, Antti, Järvi, Lauri, & Nurmi, Veli (toim.) Kansakoulu : 1866–1966, 15–20.
- Parkumäen koulu 2015. Koulun lakkautuspäätöksen uutisointi 29.6.2015. Osoitteessa: <http://www.ita-savo.fi/uutiset/lahella/parkumaen-koulu-kiinni-rantasalmen-valtuusto-joutui-aanestamaan-296380> Luettu 15.8.2017.

-
- Peltonen, Martti 1989. Jyväskylän kansakoulun historia. Jyväskylän kaupungin kansakoululaitoksen historiatoimikunta.
- Rantasalmi 2017. Koulujen yhteystiedot Osoitteessa: http://www.rantasalmi.fi/palvelut/koulut_ja_opiskelu/koulujen-yhteystiedot/ Luettu 15.8.2017.
- Rantasalmen kansakoululautakunnan pöytäkirjoja 15.6.1948–27.8.1952. Ca:2. Rantasalmen kunta. Kunnanarkisto.
- Rantasalmen lukio 2017. Osoitteessa http://www.rantasalmi.fi/palvelut/koulut_ja_opiskelu/lukio/ Luettu 15.8.2017.
- Rantasalmen Puhallinorkesteri 2017. Osoitteessa <https://www.tornis.net/> Luettu 30.8.2017.
- Rantasalmen yhteiskoulun johtokunnan pöytäkirjat 1945–1952.
- Salmela, Alfred 1966. Kansakoulun tähtihetkiä. Teoksessa Valtasaari, Antero, Henttonen, Antti, Järvi, Lauri, & Nurmi, Veli (toim.) *Kansakoulu : 1866-1966*, 28–33.
- Soininen, Arvo Mikael 1954. Rantasalmen historia. Rantasalmen seurakunta ja kunta.
- Somerkivi, Urho 1983. Suomen kunnallinen keskikoulu. Teoksessa *Koulu Ja Menneisyys: Suomen Kouluhistoriallisen Seuran Vuosikirja XXI*, 7–26. [Vänttinen, Vilho]. [2009]. Rantasalmen yhteiskoulun vaiheita. Julkaisematon ja tarkasti ajoittamaton käsikirjoitus.
- Väätäjä, Seppo 2012. Rantasalmen lukion perustaminen. Teoksessa Auvinen, Vesa (toim.) 2012. *Rantasalmen lukio 1962-2012 : 50 vuotta ylemmän keskiasteen opetusta Rantasalmella*. Rantasalmi: Rantasalmen Lukion Seniorit. 11–18.